

IV. Ráadás

Ami még következik, az tulajdonképpen csak jelzés: „ilyen írások is kikerekednek az antropológus tollán”. Milyen műfajú írások ezek? Én azt mondom: kísérletezés; a világról néhány új gondolat; a szabadság próbálgatása.

1989. november 16.

Ma van az első havas ingázó-nap. A mai reggelre már csak a rutin-mozdulatok maradtak, mert tegnap már eldöntöttem és tényleg döntésnek éreztem: ünnepélyesen téli páncélba öltözöm. Bundasapka; a negyedik évébe lépő, építőtelepről üzletelt ingázó-suba; sál; vastag nadrág; téli cipő. A bőrömet védem; egyféle identitásomat mutatom vele a velem együttutazóknak. Negyedik éve, hogy télen, munkanapokon ilyennek kell látnom magam, ha a tükörbe nézek. És ilyenképpen látnak mások is. És valószínűleg ezzel függ össze az a nem is rég kialakult új szokásom, hogy ha vasárnap kimozdulok, akkor fehér inget veszek; csak úgy, nyakkendő, rend ruha nélkül. Ingázom egy héten öt nap, oda-vissza ötvenegynéhány kilométer; „át a hegyen”, a Hargitán, pontosabban a Tolvajos hágón; télen néha kétszer annyi ideig tart az út, mint nyáron.

Ma délután fél négy körül indulok el az iskolából, ahol magyar irodalmat tanítok, a magam módján, kilenc és tizedik osztályokban, ezekből négy magyar, négy pedig román tannyelvű. Ez utóbbiakban fakultatív az irodalomtanítás magyar nyelven – de mivel a gyerekek, kettő kivételével, magyarok, soha senki nem jelentette ezt be nekik;

és én is teszem magam, mintha nem lenne fakultatív. Vagy, ha úgy tetszik, mintha minden fakultatív lenne...

Hozzámcsapódik egy kilencedikes fiú, Elekes nevezetű. Havazik, a szél szembekavarja a hópelyheket; a fiún nincs sapka. Most azzal vigasztalja magát, hogy az egyik „csaj-ismerősével” „fejpántot” köttet majd, ami a fülét védi, és egyébre nincs is szükség. Még azzal is, hogy ha hazaér, beáll az apja mellé a kovácműhelybe – és ott majd derékig neki kell vetközni, és úgy is csorogni fog róla a verejték...

Szekerek jönnek az úton lefele, rajtuk bundasapkás-bekecses atyafiak. Beugrik a téma: évekkal ezelőtt, ilyen idő tájt több napos szekeres útra mentek, a nagyapja, két szomszéd és a fiú; és a nagyanyja mondta, vigyenek valami „karbidos puskát”, valami ijesztő szerszámot, mert a farkasok... És jönnek a farkas-történetek, és én is bedobok egyet, diákomtól, „falustársától” hallottam; elmondom én is röviden, hogy ráduplicálhasson; nem is maga a sztori az érdekes, hanem a betájolás: „Laci mondta, Vincének a testvére, a Csorgós utcából, ismered-e, nagy tekergő...”. Persze, hogy ismeri; persze, hogy nagy tekergő...

Újra a nagyanyjára terelődik a szó, aki azt jósolta, hogy hosszú, nehéz tél lesz az idei; addig nem hagyott békét a fiataloknak, amíg annyi fát nem hoztak és nem vágtak fel, hogy „jövő ilyenkor is azzal fogunk tüzelni”. Hm, tényleg? Rá kell kérdeznem: a múlt ősszel mit is mondott, milyen telet jósolt? Igaza lesz most is, nyugtat meg a fiú; a múlt évben is megmondta, hogy enyhe tél lesz, és az is lett.

Amíg azt részletezi a fiú, hogy hány délutánt töltöttek a „cirkula” mellett, az jut eszembe, hogy én, a langyos vagy hideg fűtőtesteknek kiszolgáltatott városi – én is átestem ezen; átsuhant rajtam is a télre készülődés izgalma. Igaz, én nem fát „készítettem”. Napokon keresztül mostam: a téli, vastag pulóvereket; az ingázó subát; a téli nadrágokat. Hogy aztán ma, vagyis számomra a tél kezdetén, szolgálatba állítsam őket.

A nagyfalusi eltérőnél még hárman álldogálnak. Négy óra lesz tíz perc múlva; nem jött Udvarhelyről az az autóbusz, amelyik három óra körül kellett volna érkezzen. A szél fújja a havat. Nem is kell mérlegelnem, hiszen ez, annyi álldogálás, annyi szeles nap után már

automatizmus: hova is kell állnom, az útszéli ház melyik oldalára, hogy kevésbé érjen a szél. Szerencsém van. Az uralkodó, több éves tapasztalatom szerint, itt az eltérőnél a keleti és a déli széljárás; a ház nyugati és északi oldala menedéket ad. És jó a rálátás is a főútra; meg aztán a tapasztalt ingázó már az autók zúgása után is tájékozódik.

Nincs szerencsém. Negyed öt, fél öt. Fázni kezd a lábam. Az arcbőröm is megmerevedett; kicsit korán jött ez a hófúvásos idő. Jön két tizedikes lány: „Nem fázik a tanár elvtárs?” ; és erre nem lehet mást válaszolni, mint: „Most nem, mert ha most fázom, mi lesz a télen?”. Az egyikük sapka, kendő nélkül, csak a vastag, magasnyakú gyapjúpulóverben; a gyapjú „házi” és a pulóvert is, ahogy ismerem, ő maga kötötte. Hajában megragadnak a hópelyhek; a fehér alól alig látszik ki a szőke. Összekapaszkodva mennek tovább; ugyanazok a mozdulatok, mint amikor nyolcan-tízen is összekapaszkodnak, vasárnap, és az úton – a falu főutcáján – lefele vagy felfele „mutatják maguk”. Egyébként elektrotechnika profilú osztályba járnak; minimum villanszerelők lesznek, ha megérjük.

Végre: a „vasgárhoz” anyagot szállító egyik nagy teherautó felvesz. „Korán jött ez a tél.” „El fog olvadni.” „Igen, majd áprilisben.” A sofőr ismerős, többször utaztam már vele. A nyugdíjazás határán lehet. Fején télen-nyáron ugyanaz a bőrkalap, szájában lóg a cigaretta, hol égve, hol kialudva; a keze vastagon, levakarhatatlanul olajos... Az autókabin, a sofőr „szobája” rendetlen, piszkos. Az ablak felső részén, a kötelező fényképsor: félmeztelen, meztelen nők, tájképek, reklámlapok, családi fényképek; ezek is kopottak, avasak. A pokróc is, amivel az ülés le van takarva – több mint gyanús. Az a típus az öreg, aki reggeltől estig hajt; és mivel annyit fizetnek, ahány fuvart visz – hát minél többször igyekszik fordulni. Ez ma a szerencsém; ha nem így lenne, állhatnék tovább az út mellett. De mégsem – az első emelkedőn elhagy az Udvarhely–Csíkszerda járat autóbusha, amely háromnegyed ötkor van Vlahicán – rendszerint. Most négy óra negyven. Ilyen is van. S bérlettel meg az előkészített tűzejessel a zsebemben nézem a távolodó busz stoplámpáit.

Csíkszereda előtt, az erdőalji kanyarután az egyenesben cigányokat

érünk utol. Egy szekér, elejébe fogva egy ló; mögötte, lógósnak kötve, még három. A szekér áll, hárman-négyen ülnek rajta, mind férfiak; várják azokat, akik a szekér mögött huszonöt-harminc méterrel, az úton keresnek valamit. Itt a medencében nincs hó; de a hópelyheket itt is fújja a szél. A sofőröm dudál, lassít, nagy ívben kikerüli a szekeret, közben megjegyzi: „ezek se dolgoznak semmit, mégis megélnék”. Én hallgatok; más nincs, aki ráfeleljen, hozzátoldjon; az öreg önmagának bólogat, mintha azt mondaná: „bizony így van ez, én nyomom a pedált, matatom a motort egy életem keresztül, megdolgozom keményen azért a kis pénzért – ezek meg? Szekereznek, lovat adnak-vesznek, könnyen élnek. Nagyhangúak, szemtelenek, tolvajok, megbízhatatlanok. Cigánykodnak.”

Feleségem „kalandja” jut eszembe: becsengetett hozzánk egy fiatal cigányember, és rávette a „grófnét”, hogy „bótoljanak”. Jénai (hőál-ló) kávéfőző-készletet ígért egy-két rossz nadrágért, kabátért. Feleségem bement a szobába, benézni a szekrénybe. Lassan ment? Gyanakvóan visszanézett? Vagy annyira ismerte-tudta a helyzetet az ember, hogy felmérte az „erejét” a szavainak? Eddigi életében hány városban-faluban, hány házban fordulhatott meg; hány bezárt ajtóhoz mehetett vissza újból megpróbálni, hogy kinyitják-e neki; hányszor csukták be előtte az ajtót, még mielőtt a varázsszót, ami őt érdekessé, partnerré teszi, ami az üzletet „ígéri” – kimondhatta volna? Gondolkozhatott utána, hogy hogyan is kellett volna kezdenie, hogyan is kellett volna megszólalnia, köszönnie, hogy oszoljon az előítéletből származó bizalmatlanság? Nem sok ideje lehetett erre. Várta a következő ajtó, a következő próbatétel – a „gyakorlat kínálta korrekció” ; mennyire tudja „mesterségét”, a kapcsolatteremtést?

Ez a cigányember, akivel feleségem üzletelt, már rég megtanulhatta, hogy „mesterségével”, a neki társadalmilag kiosztott „identitással” szemben megteremtsen egy distanciát. Volt humorérzéke; volt a mesterségéhez elengedhetetlenül szükséges emberismerete. Mert amikor a feleségem bement a szobába, akkor utána szólott: „menyjen csak nyugodtan, grófné, én nem fogok cigánykodni”. Azaz: nem fog apró tárgyakat elcsenni; számára az üzlet megkötése, a bizalom a fontos; ismeri a „fajtáját”; de ismeri azokat is, akiknek az ő fajtájáról

előítéleteik vannak; és jól ismeri ezeknek az előítéleteknek a gyakorlati vetületeit is.

Milyen egyszerű a sofőr, és a hozzá hasonlók gondolatmenete. Alapelv: embertársaim vagy azt teszik, amit én, hozzám hasonlóan „becsületesen dolgoznak”, vagy ha nem, akkor kívül esnek azoknak a körén, akik „becsületes emberek”, vagyis akik egyáltalán ember-számba vehetők. „Milyen jól élnek; nem dolgoznak, és mégis gazdagok” – hangzik az állítás, mely lezáró jellegű, és nem rákérdező. Intoleráns közelítés – sajnos, a mindennapok egyik legelterjedtebb viszonyulási formája. Akik így viszonyulnak, azoknak fogalmuk sincs arról, hogy azok, akikről szentenciákat állapítanak meg, voltaképpen hogyan is élnek; a nagy társadalom peremére szorított, és ott megtapadó társadalomként milyen kulturális, életben tartó gyakorlatok jellemzik amazok mindennapjait. Mit jelent számukra az a munka; a tudás; a becsület; az igazság; a szabadság. Mert az kétségtelen, hogy a saját kultúrájukban ezek mind jól kidolgozott tevékenységekhez-rítusokhoz kötődő, azokból kiolvasható, létező fogalmak-értékek. „Cigánykodnak” – de elsősorban nem azért, hogy mások kárára, mások ellenében létezzenek. Hiszen az a cigányember is kooperációba lépett a feleségemmel; a jénai kávéfőző ma is megvan, az üzlet megszületett; feleségem ma is meséli az esetet, mint „felejthetlent”. Kultúrák találkozása – ezt nem lehet, nem szabad egy-két odavetett megjegyzéssel elintézni. Legalábbis elvben.

1989. november 20. hétfő

Ma volt a második hideg nap. De ez már az igazi: az autóbusz ablakain jégvirágok; nem olvadnak el a megérkezésig. „Minusz tízet mondott reggel a rádió”, „Megvan ez tizenöt is”.

Mellém telepedik egy „egykori tanítvány” : másodéves szakiskolás. Dzsumá vagy még másképpen Jézus a beceneve. Bizonyos, nem éppen jóhírű tinédzser-körben meglehetősen hírneve van. Kilencedik osztályos korában már élte az életét, került az iskolát; de voltak

őszinte, szimpatikus megnyilvánulásai is. Meglepve fedezem fel, hogy amit cipel és óvatosan a két térde közé állít: egy video-lejátszó. Nagy kincs! Első alkalom, hogy egy ilyen videóval üzletelő alakot faggathatok, hát habozás nélkül belekezek.

Nemrég, két hónapja sincs, hogy vette a videó-lejátszót. Számára – számunkra – a szó „mindent” jelent: „videó” – azaz lejátszó-szerkezet; felvevő-szerkezet; főleg pedig egy jól körvonalazott szabadidő-tevékenység: filmnézés este, vagy hétvégén. Moziból kicenzúrázott, a nyilvánosságból kitiltott akció-, kommandó-, horror-, szex-filmek a műsoron.

Ez a „videó” 45 000 lej volt öt kazettával együtt; az újért jelenleg 60 000 lejt is elkérnek – tájékoztat szakszerűen (összehasonlításul: a tanári fizetésem havi 3 200). A kazetták ára 1 000 körül van; de most ezt kell futtatni, ebbe érdemes befektetni; „ez kell most a popornak”

A közönség? Általában tizenévesek, de mindenképpen fiatalok. Megvannak a „házak”, ahova begyűlnek: „Volt olyan, hogy 150 is, de többen igazán nem fértek be. Kár, hogy nem volt még egy tévé, mert akkor át lehetett volna vezetni a másik szobába is, és aki még jött volna, ott nézhette volna”. Ezek a házak a „faluban” (Nagyfaluban) vannak, valószínűleg olyanok adják ki a szobát, akik rendezőként, ügyfélként szintén benne vannak ebben a „videós-életben”.

Plakátok nincsenek – az értesítés szóban történik – és különben is minden érdekelt rá van arra készülve, hogy „szombat este kell menni valahová videóba”. Elindulnak otthonról, csoportokba verődnek. Az eddigi gyakorlat igazítja el őket – oda indulnak, ahol a múlt hetekben is videóztak; egy-kettő bemegy, érdeklődik; ha nincs videó, vagy már nincs hely nekik, akkor tovább mennek, egy másik „házat” keresnek. Fiúk, lányok együtt: hiszen videózás közben folyik az udvarlás. Isznak is; aki olyan, az állandóan „szerepel”. Idegen, teljes ismeretlen alig akad; „ügyelnek” egymásra, és állandóan próbálnak lazítani a kontrollon. Különösen a lányoknak nehéz; a „jóhírukra” kell vigyázniuk. Mert mi történik, ha szex-film megy – kérdem Csabát. „Azt sokat nem kell engedni, tízpercenként meg kell állítani, kell pihenni egyet.” És a lányok? „Alig várják, nézik, elforrósodnak s dőlnek rá

a fiúkra.” Mind? „Hát amelyik olyan. Aztán mennek ki kettesben. Amelyik pedig nem olyan, az pedig ha ilyen film van, akkor csomagol s megy haza.”

Csaba nem csak otthon videózik: „Szombat este Szentkirályon voltunk... éjfél után gyalog mentünk fel Szeredába, azt hittem, megfagyok... Nagyfaluba hívtak, de aztán mondta valaki, hogy elhoz Csíkba. Akik vártak, azoknak azt hazudtam, hogy elromlott a műszer, és eljöttem.” Fáradt, alig aludt szombat reggel óta. „Felteszem a kazettát, s én lefeküdhetek, aludhatok. De nem nagyon merek, mert a múltkor is a fele a bandának meglépett, nem fizettek. Meg aztán van egy nőm, huszonnégy éves, lehet, hogy megházasodom, mielőtt elvinnének katonának... S Nagyfaluba is akad egy-kettő... meg aztán akárhova megyek, kinézek magamnak egyet, csak most Szentkirályon volt, hogy egyedül maradtam, mert mind párosával voltak...”

Egy gyűrött papírt mutat: a videólejátszó adásvételi szerződése. Az apja neve rajta: „Ő, az öreg nem is tudja, mi... amióta megvan, nem is nagyon van otthon a görényláda, hétköznap mindig kölcsönadom. Most is már biztosan várnak, itt van Hofinak a kabaréja, nem akarja megnézni a tanár elvtárs?”

Egy ideig kerülgettem, majd nyíltan neki kellett szegezniem a kérdést: jó üzlet-e ez? Megtérült-e már a készülék ára? Mennyit lehet keresni vele? Nem fél-e, hogy a milicisták elkapják, és elkobozzák a műszerét? Úgy látszik, ez utóbbi kérdés különösen lényeges számára; valószínűnek tartom, hogy időnként retteg ettől a lehetőségtől. „Nem kapnak el” – bizonygatja. „Én ügyes vagyok, én túljárok az eszükön” – olvasható ki gesztusaiból. „Most hét végén is biztos kerestek a faluban” – utal arra, hogy „szokásuk” a milicistáknak, hogy rajtaütésszerűen bemenjenek olyan házakba, ahol információik szerint „üzletszerű videózás folyik”. Hát igen, a mesterség veszélyei. Megéri?

Úgy látszik, nagyon megéri neki: az ismeretségek, a presztízs; egy olyan „szegény legény”, mint ő, nem nagyon tudna tekintélyt szerezni. Most is egy rossz hazai, adidasznak nevezett cipő rajta, egy kötött trikó, zöld bársonydzseki, barna bársonynadrág; se sapka, se sál. Na de: ő már „benne van”, őt már ismerik, mert „járja a világot”

Udvarhelytől Szeredéig. Nézi a filmeket: idegen nyelven nem tud, egy-egy szót, kifejezést megjegyyez, azt ismételteti. Egyből eseményekkel telt meg az élete; mindig van „témája”, melyet ha mesél, akkor kiderül, hogy ő volt a középpontban valahol, valamiért – a videóval kapcsolatban. Válogat a meghívások között; „félti” a gépet.

És a pénzügyi rész? „Már annyit megkerestem vele, amennyi az ára volt” – és zsebéből, bár nem kérem, s úgy gondolom, arcomon a legkisebb kétely sincs – összegyűrt százasokat kotorász elő. Öt-hatnál nem több. „Hazamegyek, teszem le, mert a gép még nincs teljesen kifizetve, de mindig van pénzem!” Igen, ez nagyon izgató, jó érzés lehet. És még „jó” az, amit félmondatával árul el, és ami bevilágít egy olyan munkáscsaládnak a hétköznapijaiba, ahol négy gyerek van, s a legnagyobb (ő) s az utána következő más-más apától származik; a két kisebb apja az, aki ma a családfő. Mit is állít Csaba, mint valami pozitív tény? „És anyám hónap végén nem kell kölcsönkérjen, ha kenyeret akar venni, én tudok adni neki.”

Még kérdezősködnék – de lassan megérkezünk. Aznap délelőtt még megkeres a testvére, aki tizedikes, akit tanítok: menjek, ha van időm, Csaba vár, Hofit felteszi nekem. „Jó emberem” nekem ez a Csaba – és vajon miért szükséges neki, hogy „feltettem a tanárnak is a Hofit, annyit röhögtünk rajta együtt...” ? A kérdés, és más kérdések megválaszolásához az első lépés az kellett volna legyen, hogy tényleg: elmegyek, megnézem Hofit, együtt röhögünk – tehát belépek a Helyzetbe. De nem mentem Hofit nézni.

Sűrű napom volt. Az osztályom, hiányásaik, lógásaik... délben meg színjátszópróba... De végül is semmi lényeges. Negyed három lehetett, az asztalokat már kezdték széttologatni, hogy legyen hely próbálni, amikor felmentem a bentlakásba. Benéztem a tévé-terembe is. A székek katonás rendbe felállítva. A tévében a főtitkár tartotta a XIV. pártkongresszus első napján a nagy beszédet. A teremben egyetlen gyerek ült az első sorban. Fél percig együtt néztük. Közben ketten is benyitottak, majd továbbálltak. Ebédidő van ilyenkor: átöltöznek, készülnek a kantinba a bentlakók. A gyerek, aki bent ül, másodéves szakiskolás. Tudom róla, hogy a keresztúri árvaházból jött. Mikor

látja, hogy megfordulok és ki akarok lépni, megszólít: „Tanár elvtárs, újraválasztják, igaz?”. Meglepődöm. Nem tudom hirtelen, miért is kérdi. Provokál? Erről a témáról csak ez jut eszébe? Ebben a helyzetben így akar velem „kapcsolatot” teremteni? Csak egyszerűen szólni akar hozzám? Vajon: nem lenne egyéb, mint egy „emberi gesztus”? Igen, bólintok, és otthagynom. Mikor visszafelé jövök a mosdóból, a tévé-szoba már üres. A beszéd még tart.

1989. december 1. péntek

Nagy próba: temetés Nagyfaluban.

Sz. Zakariás, kilencedik B osztályos tanuló apja halt meg. Én vagyok az osztályfőnöke a gyereknek. Jöttek tegnap az osztálytársai: meghalt a Zakor apja, mi már megrendeltük a koszorút, ma délután elvisszük. Jó, akkor holnap együtt megyünk a temetésre. És adom a pénzt a koszorúra.

Reggel tehát temetéshez öltözöm: rend ruha, fehér ing, nyakkendő; fekete nagykabát, nutriaprém-sapka. Ez nagyon ünnepi. Ma sokan és sokat fognak nézni engem. Nekem ez a nem-ingázó, a nagyon ritkán felvett nagyon-ünnepi arcom. Tapasztalnom kell, hogy nem én vagyok benne: a szembejövő ismerősök a reggeli félsötétben rámcsoválkoznak, amikor köszönök nekik. Nem ehhez a sziluetthez-megjelenéshez szoktak. Az iskolában is bámulnak.

Sorba állítom a gyerekeket, elindulunk. Nézem az ünnepi ruhájukat. Elvértve egyiken vagy másikon egy-egy jobb, nem a mindennapi kabát vagy dzseki. És ezek a jobbak sem fekete színűek. S. Attila fején vadonatúj, szürke-fehér, bojtos gyermeksapka. D. Sándornak van a „legalkalmasabb” fejfedője: vadonatúj szürke irhasapka. De a legtöbbükön a szokásos hétköznapi, elnyútt fejfedő. A lányok biztosítanak arról, hogy van fekete kendőjük, de majd csak a halottas ház előtt kötik fel.

Menet közben beszélgetés: miben halt meg az apja; kik az osztályból a Zakor rokonai, és kik a közvetlen szomszédai. Megállunk, hogy a táskákat, csomagokat letegyük a főút mellett, T. Jósokáéknál. Meg-

lepődöm: a tizenöt éves Jóska édesapja öreg, bajuszos „székely”, olyan hatvanöt-hetven éves lehet; székelyharisnyáját, csizmáját húzza, ő is a temetésre készül. Megyünk, és a halottas ház közelében megállunk; a nyitott nagykapu előtt, de az utca túlsó oldalán csoportosulunk. Most kezdődik az igazi játszma: idegen vagyok – és idegenként mennyire érzem meg, hogy mikor és mit kell tennem. És mit kell tennie az osztálynak? Én nem voltam tegnap a gyerekekkel együtt „résztveim”, azaz részvétet kifejezni. Ezt még meg kell tennem; de látom, hogy ezt most itt senki sem teszi. Valószínű, hogy a temetésen, most délelőtt tizenegy órakor csak azok vannak itt, akik azelőtt való nap vagy este résztvettek; nem, most nem mehetek oda a számomra teljesen ismeretlen családhoz, rokonsághoz; majd később.

Közben a kapu előtt férfiak, fehér kendős asszonyok gyülekeznek. Ez a megkülönböztető jegy: a kortárs asszonyok nem fekete kendőt kötnek. És ez a helyük: itt, a kapu előtt „várják össze” egymást; és közvetlenül a temetési szertartás kezdete, a pap és a kántor érkezése előtt vonulnak be, és a halott feje felőli részen félkörbe állnak a csűr előtt, a tisztára sepert havas udvaron.

Amikor a kortársak megmozdulnak, akkor én is megszólalok: menjünk, és álljunk egy csoportba, az asszonyok mögé, a ház oldalához. Onnan nézzük a szertartást. Amikor meg az végetér, és felsorakozik a temetési menet, a fiúk egy része az élen haladó férfiakhoz akar csatlakozni – apjukhoz, rokonaikhoz. Ne – mondom; most mi, az osztály együtt megyünk a menet mögött, utolsóként. A templomba is bemegyünk, néznek rám, kérdezgetnek. Igen, ezt nem lehet másként. Ott pedig az osztály végigcselekszi a búcsúmisét: énekelnek, imádkoznak, felállnak-leülnek a szokott rendben. Én hallgatok. Csak szemlélő vagyok, idegen.

Amikor kijövünk, M. András „oldja” a hangulatot: a halottaskocsira mutat, és megkérdi: a tanár elvtárs befeküdne-e? Körénk gyűlnek a többiek is, nyilván végig engem figyeltek, „vizsgáztattak” a templomban; hogyan viselkedem. Cs. Albert teszi fel a megkerülhetetlen kérdést: a tanár elvtárs milyen vallású? Azaz: van-e vallása? Hogyhogy bejött velünk a templomba? Ha pedig már bejött, miért

nem imádkozott ugyanúgy, mint mi? Nincs értelme hosszasan magyarázkodnom: mondom, hogy református vagyok.

Kiélünk a temetőbe. Vékony hó mindenütt, csillog a napfényben. Gyorsan végetér a szertartás. Visszafele a kápolnásfalvi fiúkkal együtt érek a temetőkapuhoz, ahol asztalokon, poharakban köményes pálinka, kosarakban kalács. Halkan mondom: nem muszáj inni. Van, aki nem vesz, de van, aki megfogja a poharat, egyből felhajtja az italt.

Tamáséktól elveszük a csomagokat. Az anyja figyelmeztet: menjünk be a torra, mert ha nem, a család megharagszik. Odaérünk a főút melletti vendéglőhöz. Hányszor láttam ezt, autóbuszra, stopra várva: a szervezők közül néhányan elállják az utat, betessékelik azokat, akik a temetőből jönnek. Kedélyes beszélgetések, nagy huzavona is kialakulhat. Én a csoport élére állok, de nem kell mondanom semmit, megszólítanak: tessék bemenni, tanár elvtárs, a gyerekekkel együtt. Tessék rendezni őket! Idegen vagyok én is, nem tudom pontosan... mondom. A férfi nem is várja, hogy befejezzem, de nem is tudnám befejezni a mondatot. A férfi előrelép, bevezet a terembe, megmutatja az asztalt, a helyünket. A lányok leülnek belül, a fal mentén, legkívül B. Andrea. A fiúk lökdösik egymást, senki sem akar Andrea mellé ülni. Ez az asztal közepe; beülök én oda, velem szemben és bal felelen a lányok, jobb felől a fiúk. Az idevalók; a kápolnásiak ugyanis a mezőn át hazafele vették az irányt.

A lányok töltenek maguknak az asztalon levő hűsítő üvegből. A pincérnő elém tesz egy pohár pálinkát. Szólunk egymáshoz, de főleg nézelődünk. „Így van ez rendjén, így van ez jól”. Így, a gyerekek között, nem lehetek idegen. Magyarázzák, ki is az, aki ide irányított; hát persze, fiát is, lányát is tanítom. Magyarázzák, hol ül a felesége. Ki-ki a saját anyját, apját keresi a szemével; egymásnak, nekem mutogatnak. Én a nagyobb, már végzett testvéreik felől érdeklődöm. Több hónapi osztályfőnökösködés után most tudom csak meg, hogy többük nagyobb testvérét tanítottam, osztályfőnöke is voltam egynéhánynak.

Már hozzák az ételeket. Figyelmeztetnek: nem szabad hozzányúlni, amíg nem imádkoztunk. És valóban: adott jelre feláll mindenki: egy asszony mondja a szavakat előre; a többiek utána. Miután ettünk, már

nem is kérdezem: tudom, hogy még nem szabad felállni az asztaltól. Szólnak is: csak akkor állhatunk fel, ha megint imádkoztunk! Megtörténik. Lassan kezdenek kifele áramlani az emberek. Az özvegy és a négy gyerek – három férjezett lány és a negyedik, a fiú, Zakor – ott állanak a kijáratnál, mindenkinek megköszönik, hogy eljött. Én megígérem az özvegynek, hogy másnap elmegyek hozzájuk, beszélgesünk arról, hogyan is lesz ezután a fiúval – aki most tizennégy éves, és akire rászakadt a gazdálkodás neheze.

Autóstopra várok. Már a teherautó ülkejében, útban hazafele mérlegelem, hogyan is oldottam meg a helyzetet. Idegenként, életemben először voltam temetésen Nagyfaluban. De mégsem idegenként egy eddig is létező szerepet, „az elhunyt gyerekének az osztályfőnökét” kellett játszanom. Nem csak igazodtam a többséghez – hanem én is igazítottam a „rendhez” a résztvevők egy csoportját. Sikerült? Nem éreztettem túlságosan a távolságot? Nem kerültem túl zavaróan közel? A tor előtt mondta nekem a rendező férfi, miután láthatta, hogy azelőtt hogyan viselkedtem: tessék rendezni őket. Ezeket a szavakat akár úgy is magyarázhatom: ugyanúgy rendezni, ahogy eddig. Talán, ahogy eddig viselkedtem, az megfelelt a normának: „emígy kell viselkednie egy tanárnak egy tanítvány apjának temetésén”.

És ha a másik, viselkedésemet figyelő, arra reagáló csoportot nézem – a helyi szokásokba belenevelődött tanítványaimat – ők sem jelezték, hogy valamit elvitettem volna. Legalábbis ott, tor közben, beszélgetés közben, ahogy összenéztek, ahogy nyugodtak voltak, mert rend volt – viselkedésükkel azt jelezték nekem, hogy elfogadnak, mint hozzájuk tartozót.

(Gagy József: Téli napló. Részletek az Átmenetek c. folyóirat 1990/1, 1990/2, 1991/1. számaiban megjelent írásokból.)

Az idei március 15-i ünnepek résztvevői, tudósítói már megbeszélték és megírták, hogy az ez évi ünnep szerényebb, csendesebb, visszafogottabb volt, mint a tavalyi. A rendezvényeken kevesebb volt az ünnepi kellék, az ünnepi tér szűkebbre szorult, s a résztvevők

száma is megcsappant kissé. Az okokat ismerjük. A tavalyi ünneplés indulatokat kavart, jobban mondva ürügyként szolgált indulatok felkorbácsolására és kirobbantására. Az ünnep tömegeket mozgatott meg, s ez méreteivel meglepte és megrémítette azokat, akik mit sem tudtak (vagy nem akartak tudni) a tömegnek mint **másnak** a létezéséről. A kívülálló érzékenyebbek és figyelmesebbek számára pedig a tömeg az ünnep kontextusában **közösségként** mutatkozott meg, lévén az ünnep a közösség működésének kinyilvánítási lehetősége, s ilyenformán, az **egység** deklarált perspektívájából, még meggondolkoztatóbb lett a **másság**. S mivel március 15. megünneplésének nem volt, nem lehetett nálunk hagyománya és kialakult szokásrendje, a hosszú eljótás és a sok álünnep után az emberek minden ünneplési és önfelmutatási készségüket ebbe az (elmúlt évi) alkalomba zúdították bele; hagyták magukat szervezni, ugyanakkor szervezték is magukat, **ünneplőkké**. E két gesztus – az ünnep mint szervezés és szerveződés – tavaly nem ütközött egymásnak, nem okozott zavart az ünneplőkben. A szervezés és a szerveződés többnyire egybeesett. Igaz, voltak az ünnepségnek túlhajtott momentumai, mikor a szervezés ízléstelen parádékba erőteltette az önfelmutatást: ilyenkor elszakadni látszott a mértékletesebb önszerveződéstől. Ilyenkor mintha egymástól távolodni látszottak volna a különböző szándékok; de egymással szembe nem fordultak. Az épp alakuló ünnep közösségi önszerveződése és a hivatalos szervezők elképzelése nem mindig volt szinkronban, de nem is működött egymás ellenében.

Most, ez évben az óvatosság, mely elkerülni igyekezett a tavalyi következményeket, szűkebbre vonta az ünnep határait. A különbség azonban mégsem lenne leírható, ha csak ennyit mondanánk: szerényebb kelléktár, szűkebb tér, kevesebb résztvevő. Mindez csak a méretek megváltozását jelzi, s aligha tekinthető elégséges magyarázatnak arra nézvést, hogy mi okozta a hiányérzetet és a csalódottságot, amellyel az ünnep után magunkra maradtunk, s csak a becsapottság meg az enyhe diadalérzet egyvelegében érezhettük magunkat közösségnek. Ezt viszont nem illett felmutatni; s mikor már vége az ünnepnek, kevesebb is az alkalom bármi felmutatására. Nem okolha-

tók hát csak a szerényebb körülmények fanyarságunk eluralkodása miatt. Talán inkább a szervezési és a szerveződési szándékok egymásnak fordulása lehetne az ok, melyek, bár nem ütköztek drasztikusan össze, mégis kitermelték az ünnep utáni fanyar csalódottságot s a nyugtalanító hiányérzetet.

A vár előtti parkosított tér még márciusiasan csupasz és hóolvadáستól sáros. Lomb még sehol, így a várkapu előtt jobbra-balra szimmetrikusan álló két szobor – Petőfi és Bălcescu – jól látható messziről is. És ez most jó, mert mindenki látni is akarja, befogni a teret, amennyire csak lehet, hisz ez az ünnep színhelye. Az ember most önkéntelenül arra gondol, hogy a szocializmus még frissen „szomorú emlékü” éveiben elég nagy meggondolatlanság volt a felsőbb szervek részéről engedélyezni a szobrok felállítását, hisz így e kis térség íme megemelődött, kényelmetlenül kegyeletleróvó helyé vált, amit még az sem ment eléggé, hogy a jó szocialista „egy ide, egy oda” elv szerint mindenki megkapta a magáét: egy szobor jobbról, egy szobor balról; egy forradalmár ide, egy forradalmár oda, egy Petőfi, egy Bălcescu – senkinek sem lehet egy szava sem.

A várkapu két oldalán, valamikor a vár építésénél jóval későbbi időben, két hosszú épületszárnyat húztak fel. Ezeket nemrég lebontották, felszabadítva és láthatóvá téve a vár eredeti formáját. Az alapzat törmelékei még ott hevernek, mintegy magaslatot alkotva azok számára, akik hátulról ugyan, de jól akarják látni az eseményeket. A jeges törmeléket fenyőgallyakkal fedték be délelőtt; ez volt az egyik megsemlélhető előkészület a szervezők részéről. Hogy még mi készült, azt lényegében csak találgatni lehetett. Ünnep lesz, az biztos. Meglátjuk majd, milyen. Persze történtek előkészületek a hatalom részéről is, s ennek is voltak jól látható jelei. Már tegnap óta egyenruhás csoportok sétáltak fel s alá a városban, szabálytalan alakzatokban, laza lépésekkel, könnyed csuklómozdulatok gumibotlóbálásával – mintha csak véletlenül; a kora tavaszi üveges fényben, éles kontúrok között. Egyenruhájuk valami eddig még sosem látott terepruha, ezt jelzik legalábbis a színárnyalatok egymás melletti

feltjai. A szín azonban mégis gyanús, mert ugyan miféle terep az, melybe észrevétlenül olvadhatnak a kéknek tompa és villogó árnyalatai. Ez az egyenruha nemhogy beolvadni akarna, hanem sokkal inkább feltűnni – ahogy fel is tűnt mindenkinek. S mindezt ki-ki a maga módján értelmezte: gúnyos, lenéző tekintetek kísérték, mások látványosan nem vették észre őket, távolba meredő tekintettel mentek el mellettük, ám ezeknek profilja is ugyanazt mondta, mint a többség arca: Na mi az, fiúk, készültségben vagytok?

A szobrok előtti kis park ünnepi tere tágítható a szemben lévő városházáig. A köztük futó kétsávos útról elterelték a forgalmat. A helyi újság meghirdette az ünnepség időpontját, gyűl a tömeg. A szobrok környékét most lazán, de mégis biztosan, körbekeríti egy hosszú zsinór. A tér tehát kettéosztódik egy kisebb belső és egy tetszés szerint tágítható külső térre. Akik előbb érkeznek, meg is torpannak a választóvonalnál, de egy-kettőre tudomásul veszik a helyzetet, s be is sorolják tudatukban a többi értelmezésre szoruló – de aránylag mégis könnyen értelmezhető – ünnepi és ünneprontó kellék közé. A belső tér egyértelműen az ünnep hivatalos tere, tehát a szervezőké. A szimmetriát is mintegy hangsúlyozva, pontosan középen, ott áll egy asztal, mikrofonnal. Kissé előbb, a szobrokkal szembefordulva elhelyezkedik a fűvószenekar. Időnként néhány kar-szalagos szervező, gyors léptekkel, a sietségtől és a felelősségtudat súlyától kissé meggörnyedve, átvág az emberektől körülvelt üres téren, hogy igazítson itt-ott a szerény kelléktár darabjain, vagy hogy utasításokat hozzon-vigyen. A szobrok külső felén egy-egy rögtönzött állvány a koszorúk számára. A várkapun belül pedig, hosszan az udvarba hátranyúlva, türelmesen várakozik a reprezentáns koszorúzó sora. Bejön két népviseletbe öltözött pár – székely ruha, román ruha –, s megállnak a szobrok előtt. Kész, a berendezésnek vége. Felségjelek sehol nincsenek, tavaly a zászlók elrendezése, sorrendje utólagos sértettségre és felháborodottságra adott okot.

Állunk a zsinór innenső felén, és várjuk, történik-e már valami ott bent. Hogy ez a választóvonal el-, ki- vagy bezár, azon el lehet töprengeni; s szabadon lehet játszózni az igekötőkkel.

Bent végre elkezdődik az ünnepség, egy ide, egy oda alapon, hogy mindenki meg legyen elégedve, s egy szava se lehessen senkinek. A belső térre bevonulnak a hivatalosságok, innen, belülről hangzanak el a beszédek egyik nyelven, másik nyelven – magyarul és románul. Tavaly csak egy nyelven beszéltek (magyarul), akkor ez volt az egyik baj, most ne legyen. Nem mindig látszik a sokaságban, hogy ki beszél, de a hangsúlyokon hallatszik, hogy a román szövegeket is magyarok mondják. Aztán hosszú ideig hordják be a koszorúkat, párhuzamosan, mind a két szoborhoz. Tavaly is így volt, mégis baj lett belőle. A zenekar közben ugyanazt a lassú, ünnepélyes melódiát játssza. Himnusz nincs. Tavaly kettő is volt, most egy sem. Párhuzam és szimmetria. Így talán nem történik semmi baj.

A belső térbe közben a nyilvánosság képviselői-termelői is beszivárognak, betörnek, majd egyre bátrabban dolgoznak: fényképezőgéppel, videokamerával, magnóval, jegyzetfüzettel, s a mindezekhez tartozó bennfentes arckifejezéssel, amelyet úgy viselnek, mint egy belépőjegyet, amellyel megváltották oda a belépés nagy lehetőségét. A határvonal egyébként is megértően és kedvesen áteresztőképes: ha nem is éppen a hivatalosságok orra előtt, de mégiscsak a zsinóron belül, kisgyerekek hancúroznak. A koszorúzó is bent marad(hat)nak, s ahogy félkaréjban megállnak a szobrok mellett, mintegy önkéntelenül, a szimmetriát hangsúlyozzák.

A koszorúzás véget ér, a zenekar elhallgat, a hivatalosságok bejelentik az ünnep végét. Pillanatnyilag csend, mozdulatlanság, tanácstalanság. És most? De rögtön újra rázendít a zenekar a székely himnusznak – amely 1989 decemberéig az egyik legtiltottabb és csak bizalmas társaságban felhangozható ének volt – az utóbbi időben sokat hallott dallamára, amelyet azóta már minden megragadható alkalommal elénekelnek. Végre egy jel, amit mindenki ért, amire mindenki tudja, hogy mit kell tenni: mindenki énekel. A pillanat sűrű, telített. Benne van már a következő percek átrendeződése. De most még azon innen vagyunk, most még összekeveredik a megelégedni kész felszabadultság az elégedetlenkedő elvárásokkal. Most még összekeverednek arcok és gesztusok, meghatottan levett kalapok, és

„nekem már ebből is elegendő volt” arckifejezések. Többen csendben sírnak, fejüket lehajtják. Egy farmerszereléses videokamerás közvetlen közelről belefilméz egy székely ruhába öltöztetett diákcsoportba. Nem lehet nagyon megelégedve, mert szabad kezével gyors egymásutánban ingerült kérdő-sürgető mozdulatokat tesz: „Mi lesz, mi lesz? Énekelni, énekelni!” Így vagy úgy, mindenki énekel. Az ének, halk, visszafogott jellegénél fogva, a végén sem csap fel győztes magaslatokba. Közös cselekvés viszont, amely észrevétlenül átfordítja az ünnepzáró mozzanatot kezdéssé.

Az óvatosságot mint ünnepi szervező elvet a résztvevők eleve elfogadták, számítottak rá, s az elején mindent ennek megfelelően vettek tudomásul: a kettéválasztott, elhatárolt teret, a hiányzó ünnepi kellékeket, az elhangzott szavakat. Az ebből a szervező elvből származó tapogatózás, görcsös figyelés és szelíd figyelmeztetés szertesugárzott és átvilágítani igyekezett az ünnepkörnyezet különböző régióit, körbejárta és meg-megérintette a „nagy helyzetet”, amelyben benne vagyunk, és a „kisebbik helyzetet”, amelyben épp most itt leledzünk, illetve ünnepelünk. Előbb szerteszaladtak, aztán meg találkoztak a szálak – a tapogatózás, a figyelés, a figyelmeztetés – és reménytelenül összebogozódtak, a szervezők és a résztvevők számára egyaránt. Hogy az ünnep valami **miatt**, tanulságként szerveződött-e ilyenre, vagy valamilyen **célből**, már végképp nem lehetett tudni. Fejünk felett lebegett ugyan a sugallat, hogy vannak, akik tudják helyettünk is, jobban mint mi, s hasznosabb, ha mi, résztvevők, csak annyit tudunk: mások, ők, értik, és ők meg is csinálják. Majd szólnak, ha ünnepelni kell vagy lehet.

Az ünnepre egybegyűltek tulajdonképpen nem számítottak arra, hogy nem igazán **résztvevők** lesznek, hanem csak **ottlevők**. Az **ottlevés** passzív szerepét szánták nekik, a **részvételét** azonban csak annyiban, hogy megjelenésükkel mintegy hallgatólagosan elfogadják és legitimálják a szervezők ítélőképességét és tudását, amelynek segítségével **ők** egy ilyen lefolyást szántak az ünnepnek. Ezt akár úgy is nevezhetnénk, hogy „az ünnep kisajátítása”. Az ünnepi alkalomra

rátelepedett – ha nem is erőszakosan, csak lazán és feloldhatóan – egy olyan rendező elv, amely nem az ünneplő közösségből, de még csak nem is az ünnep jellegéből származott. Az óvatosság mellé még valami **más** is társult, és **ebből** a másból ered az az érzésünk, hogy ez az alkalom, íme, nem arra törekszik, hogy **ünnepi** legyen, hanem hogy **meglegyen**. Valahogy, akárhogy, meglegyen, ha már lehet. S volt ebben a valahogyban egy feszült **kifelé** figyelés, s egy talán még feszültebb kifelé **mutatás**. A figyelés a lehetséges külső reakciókra irányult: jól van-e, jól lesz-e így, mit szólnak hozzá mások; a mutálásban pedig feszültségkeltően keveredett az önfelmutatás és az ünnep illetően való megszervezésének demonstrálása. E kifelé irányultság hagyta üresen az ünnepet, hiszen, öntudatlanul bár, kiszorítani igyekezett belőle mindent és mindenkit, hogy bebiztosíthassa **meglévét**. A tér és idő kiszabása addig természetes és szükséges aktus, míg a **tényleges** ünnep keretét határozza meg. Itt és most azonban az ünnepi határok szigorú meghúzása nem az ünnepi esemény saját forgatókönyvét akarta leszögezni és biztosítani, hanem jóval inkább azt mutatta meg, hogy **most** az ünnepet így **lehet**, s ezért így **kell** megszervezni. És ebben a megfogalmazásban korántsem az kérdéses – s nem is ez szülte a hiányérzetet –, hogy miképpen simul egymásba a lehet és a kell, vagy hogy miképpen feszülnek ezek egymással szembe. Hanem inkább az – s talán **ez** a hiányérzet és a csalódottság forrása is –, hogy a lehet és a kell összeegyeztetésének egy olyan tudása szervezte hálójába az ünnepet, mely a résztvevőkön kívüli, s fölöttük álló, s mindebből azok, akik elmentek ünnepelni, tulajdonképpen kimaradtak. Így, s emiatt sajátítódott ki az ünnep, melynek résztvevőiből mi kis híján kellékeivé váltunk. A tér elhatárolása ilyenformán nem egyszerűen rendezte, beosztotta, azaz célszerűen használhatóvá tette az ünnepi teret, hanem **kizárt** és **bezárt**. Az ünnepi idő kijelölése nem az alkalom lebonyolításának megkönnyítését célozta, hanem kiiktatni igyekezett a saját szerveződés lehetőségét. Mindezt óvatosságból, a nagy és a kis helyzet ismeretéből, egyszersmind a rend és a nyugalom megteremtése és fenntartása érdekében. De hogy a rend megmaradhat a kereteket szétfeszítő

ünnepi önszerveződésben is, arra senki sem számított. (Igaz, hogy **ezek** a keretek nem is álltak ellen túlságosan.) És talán arra sem sokan gondoltak, hogy az első közös cselekvési lehetőség aztán megnyitja az utat az ünnep önszerveződése, a tulajdonképpeni **ünneplés** felé.

A hivatalosságok kivonulnak. A térelválasztó zsinór észrevétlenül eltűnik, a tömeg előrenyomul, és percek alatt elfoglalja az addig elzárt belső teret. A minden irányból befelé tóduló csoportok előbb torlódnak, egymáshoz szorúlnak, megtorpannak egymással szemben. Pillanatokig tart csak e diffúz hullámverés, majd rögtön kialakulnak a belső áramlások, amelyek lassú ritmusban egy irányba haladnak: a Petőfi-szobor felé. Ahogy elérik a tér egy pontját, a többfelől érkezők alig észrevehetően belesimulnak a lépésben haladó sorba anélkül, hogy maga a sor **térben** elkülönülne az őt körülvevő sokaságtól. Az áramlás, célja felé közeledve, egyre keskenyedik, mindezt a tér adottságai szabják meg. A szobor és a mellette levő koszorútartó állvány, valamint az állvány mögött szorosan álló fák egyszemélyes átkelőhelyet alkotnak; itt egyenként mindenki áthalad. Fellép a talapzat első lépcsőfokára, és már ott is van az átjáróban. Leteszi a kezében lévő virágot vagy gyertyát – közben került egy önkéntes gyertyagyújtogató is –, s már le is lépett hátul, a túlsó oldalon, hogy helyét átadja az utána jövőnek. Egy magas női hang valahol a szobor mellett énekelni kezd. A mellette lévők bekapcsolódnak, az ének sugarasan szétterjed, körbehullámszik. Petőfi-dalok, negyvennyolcas énekek. Mindenki énekelve lép le a talapzatról. Sokan ottmaradnak még egy darabig, egyesek újból előrekerülnek, és nézik a lassan fogyó tömeget.

„Hát... szépecske volt.”

„Igen... Akkor szervusz, jövőre ugyanitt.”

A tömeg lassan szétfoszlik a hűvösödő szürkületben. Az utak innen többfele vezetnek.

Az ünnep kisajátítása – még ha az jó szándékú is – nem egyszerű dolog. Az ünnep nem hagyja magát egykönnyen megszállni, élni kezd, s pontosan akkor, amikor hivatalosan már bejelentik a végét.

Azoknak a márciusi gondolatoknak a szellemében szerveződik, amelyekről előbb sok szó esett ugyan, de melyeknek közübük feszült a **helyzetet ismerők** (résztevők nélküli ismerők!) ünnepi szervező elve. Az ünnepség hivatalos bezárásával azonban megnyílt a tulajdonképeni ünnep tere és ideje, kitaposódtak saját ösvényei, s az előbb még kívülrekedt/kívülrekesztett résztvevők érdekes módon percek alatt már maguktól tudták, hogy a **hivatalos** koszorúk után hogyan, mikor és hová kell tenni a **nem hivatalos** virágszálakat, mit kell mondani és énekelni, hogyan kell ünnepi módon viselkedni.

A fentebb idézett rövid párbeszéd viszont (s idézhetnénk több hozzá hasonlót) azt is sejteni engedi, hogy az ünnep visszaszerzése nem egyértelműen diadal érzésével zárta le az eseményt. A „szépecske” kicsinyítő képzőjének enyhe hiányérzetét és elnéző csalódottságát épp csak hogy kiegyenlíti a Jövőre ugyanitt” minden heroikus pátosztól és messzeszárnyaló reménytől mentes Jövőképe”. Ez a jövőkép tényleg **csak** a következő esztendőre szól, ameddig épphogy elég lesz – ha elég lesz – ez az ünnep. Az ünnep visszafoglalása nem volt egyértelmű diadal, s nem sugározhatik belőle a beláthatatlan jövőbe is előrevetíthető hit. Egy szűk esztendőre szóló szolid győzelem csupán, s a pontosan belátható idő legalább annyi szorongást termel, mint bizakodást. Jövőre ugyanitt – ennyiben bízhatunk. Aztán – majd meglátjuk.

1991. március

(Bodó Julianna: Március 15. Csíkszeredában. Megjelent a 2000 c. folyóirat 1991. júliusi számában.)